

קיטוב מדומה במחנה העליונות היהודית

תמיר שורק

במשך שנתיים היה נדמה שאזרחי ישראל היהודים אווזים אלה בגרונם של אלה: ארבע מערכות בחירות שלא הוכרעו, ממשלה שפועלת זה שנתיים ללא תקציב מאושר, מערכות שלטון משותקות, דיכוי אלים (יחסית) של הפגנות מחאה מתמשכות – כל זה על רקע חוסר יכולת להגיע להכרעה ולבחור ראש ממשלה. או אז, כהרף שיגורו של טיל מונחה, ההפצצות שגבו חיים של מאות עזתים זכו לתמיכה מקיר לקיר בבית הפוליטיקה היהודית. כולם תמכו בהחלטת הממשלה לתקוף בעזה ובסירובה העיקש להסכים להפסקת אש – מהמיזוגנים של מפלגת נעם והגנרלים המצ'ואיסטים באולפנים ועד לנציגה הבולטת של הפמיניזם הלבן, מרב מיכאלי; מהנציג הפוליטי המובהק של הבורגנות האשכנזית-חילונית יאיר לפיד, דרך הפוליטיקאי הבכיר מבין מהגרי ברית המועצות לשעבר אביגדור ליברמן, ועד הנציג הבלתי מעורער של החרדיות המזרחית אריה דרעי. כל הברדלי ההשקפות והאינטרסים קרסו עם רבי הקומות שצה"ל החריב בעזה. כמובן, ייתכן שאזרחים מסכימים על נושאים מסוימים וחלוקים באחרים. אך הפער בין המאבק הייצרי וחוסר האמון ההדדי המוחלט ובין התמיכה הרחבה והבלתי מסויגת בצעדים ההתקפיים של הממשלה מחייב הסבר. מה טיבו של קיטוב חריף המשתק את המערכת הפוליטית אך מושעה כך כבמטה קסם?

טענתי היא שמה שנדמה כקיטוב אידיאולוגי סביב עקרונות אוניברסליים, כמו שלטון החוק ושימור מערכות דמוקרטיות, היה בעיקרו מאבק כוח בין קבוצות סטטוס שונות שמאורגנות סביב צירים מצטלבים של דתיות והזדהות אתנו-מעמדית. היחס אל בנימין נתניהו בהקשר זה סימן השתייכות לקבוצת סטטוס יותר משביטא עמדה אידיאולוגית אוניברסלית ועקרונתית באשר לשלטון החוק. המתנגדים לנתניהו אמנם חולקים אינטרסים משותפים ועמדות דומות בכמה תחומים, בעיקר בנושאי דת ומדינה. רובם שואפים לתחבורה ציבורית בשבת, להחלשת כוחה של הרבנות ולכפיית גיוס על הציבור החרדי, והצירוקים שהם מספקים לצורך בעליונות יהודית נוטים להיות "חילוניים" יותר, כדוגמת

הצורך של היהודים במקלט מרדיפות, ונשענים פחות על פסוקי הקודש. זהו ציבור שנוטה לראות עצמו כחלק מן החברה הגלובלית, שהרשתות התרבותיות והחברתיות שלו שזורות גם באירופה ובארצות הברית, ולכן הוא רגיש יותר לדימויה של ישראל מעבר לים. מתנגדי נתניהו גם נוטים יותר לדמיין ישראליות מבוססת שפה ותרבות ורואים עצמם כמייצגים את הקוטב הנכון של ציר המודרניות בחברה הישראלית. אך בשעת משבר, ובמיוחד לנוכח התנגשויות בין-קהילתיות בתוך הקו הירוק המאיימות על זכויות היתר שלהם כיהודים, מתברר שההבדלים בינם ובין המחנה שמנגד אינם מספיקים על מנת לאפשר בריתות פוליטיות בנות קיימא שמאגרות את ההבחנה בין מתיישבים לילידים.

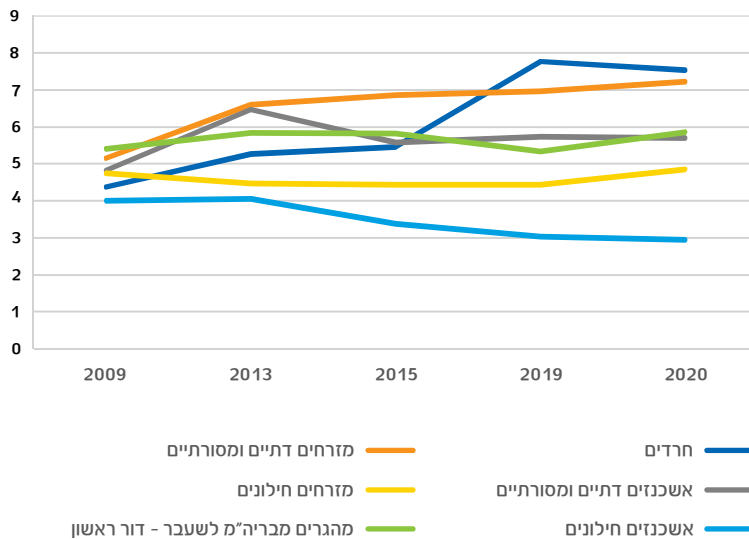
ניתוח סקרים שנערכו מאז 2009 מראה כי אכן חל קיטוב ניכר ביחס כלפי נתניהו האיש בימי כהונתו השנייה, אך לא חל קיטוב כזה בעמדות פוליטיות אידיאולוגיות. בעקבות הסוציולוג הצרפתי פייר בורדייה, כאשר נשאלים עונים על סקר עמדות פוליטיות – ובו גם שאלות על יחסם למנהיג פוליטי – אינני רואה בתשובותיהם פעולה של שיפוט פוליטי אלא תוצר של אתוס מעמדי. התשובות אינן מבטאות תודעה מעמדית, אלא להפך – הן מבטאות את הלא-מודע המעמדי. כפי שחיבתנו למוזיקה מסוימת מבטאת את הסביבה החברתית-מעמדית-תרבותית שבה גדלנו (Bourdieu 1984) גם אם איננו מודעים לכך, כך גם חיבתנו או איבתנו למנהיגים פוליטיים. ההצהרה על היחס לנתניהו היא בחירה אסתטית המבטאת את הביוגרפיה החברתית, המיצוב וההשתייכות של הפרט, ובו בזמן היא פרקטיקה המעצבת הבחנות חברתיות. מזווית ראייה זו מתברר שכאשר מסתמן איום מוחשי על זכויות היתר המשותפות לכל הקבוצות היהודיות השונות, ההגנה עליהן מקבלת עדיפות על חילוקי הדעות העקרוניים. הקיטוב ביחס כלפי נתניהו הוא ביטוי למה שלב גרינברג קרא "גיוס שבטי", גיוס הדדי נגד ה"אחר", המוזן על ידי תחושה של איום קולקטיבי, ונתניהו – או לחלופין האיבה אליו – הופכים לגילום של האיום הזה.

את היחס כלפי נתניהו אפשר למדוד באמצעות ניתוח סקרי הבחירות שנערכו על ידי פרויקט מחקר הבחירות הלאומי הישראלי באוניברסיטת תל אביב (Israel National Election Studies) בין השנים 2009 ו-2020. לקראת כל סבב בחירות נשאלה שאלה כמעט זהה לגבי יחסם של המשיבים כלפי בנימין נתניהו (ערך גבוה בסולם ההערכה משמעו אהדה רבה יותר). תרשים 1 מבוסס על תשובותיהם של 3401 נשאלים בסך הכול, שהם מדגם מייצג של האוכלוסיה היהודית הבוגרת בכל סבב בחירות (ב-2019 הנתונים מתייחסים רק לבחירות אפריל). התרשים מציג את שיעור האהדה הממוצעת כלפי נתניהו בקרב כל קבוצת אוכלוסייה לאורך השנים.¹

הגרף מעיד כי בשנת 2009, כשנתניהו נבחר לראשות הממשלה בפעם השנייה, ההבדלים במידת האהדה אליו בין קבוצות אוכלוסייה שונות היו זעירים; עם השנים הם

1 הקטגוריות הנדונות הן כלי אנליטי, ובמציאות כמובן הגבולות ביניהן נזילים ומטושטשים, אך אין זה אומר שרצוי לוותר על התוקף של החלוקה לקטגוריות אלו כיסוד המסביר תהליכים פוליטיים.

הלכו והחריפו – האהדה לנתניהו בקרב החרדים והמזרחים הדתיים והמסורתיים הקצינה, ומנגד הקצינה ההתנגדות לנתניהו בקרב אשכנזים חילונים. האם זהו חלק מדרפוס של קיטוב פוליטי הולך ומעמיק בחברה היהודית בישראל? לו כך היה הדבר, היינו מצפים לקיטוב גם בעמדות פוליטיות; אך זו לא התמונה המצטיירת מניתוח המספרים הנוגעים לעמדות פוליטיות, שנבדקו באותם הסקרים. בנוגע לסוגיית הקמתה של מדינה פלסטינית, למשל, הפער בין שיעור החילונים האשכנזים (הקבוצה התומכת ביותר במדינה פלסטינית) ובין שיעור המזרחים הדתיים והמסורתיים² צנח מ-29% ב-2009 ל-19% ב-2019-2020. בתחום הכלכלי, בקרב שתי הקבוצות יש רוב המעדיף משטר כלכלי הנוטה יותר לכיוון הסוציאליסטי על פני הקפיטליסטי, והפער ביניהן היה קטן (6% לטובת האשכנזים החילונים) ולא חלו בו תנודות משמעותיות בין השנים 2009 ו-2019-2020. דווקא בתחום השנוי ביותר במחלוקת בין הקבוצות, קידום מעמדה של הדת היהודית בחיים הציבוריים, הצטמצם הפער מ-38% ב-2009 ל-32% ב-2019-2020. כלומר, אף כי בעניין היחס לדת יש פערי עמדות בולטים בין המחנות, שלא כמו בסוגיית היחס כלפי נתניהו, שנות שלטונו לא הביאו להקצנה בפערי העמדות הללו.

תרשים 1. דרגת האהדה לנתניהו על פי דתיות ומוצא, 2009-2020

2 הקבוצה שתמיכתה במדינה פלסטינית הייתה הנמוכה ביותר הייתה קבוצת החרדים, אך מכיוון שמספרם מבין המרואיינים במדגם בשנה בודדת נמוך מכדי לייחס לו משמעות סטטיסטית, ההשוואה נעשית למזרחים דתיים/מסורתיים, אשר תמכו ברעיון יותר מן החרדים אך פחות מכל קבוצה אחרת.

כדי להבין את הכיוונים המנוגדים בפערי העמדות הפוליטיות לעומת פערי היחס לבנימין נתניהו צריך להתבונן במה שקרה לקבוצות ששינו את עמדתן כלפיו בשנים הנדונות. לחרדים ולמזרחים המסורתיים והדתיים – שתי הקבוצות היהודיות העניות ביותר ובעלות המשפחות הגדולות ביותר – היו סיבות אובייקטיביות לאהוד את נתניהו כראש ממשלה (אך לא כשר אוצר). נתניהו, שתלותו במפלגות החרדיות נהייתה מוחלטת, עשה פניית פרסה במדיניות קצבאות הילדים, ואכן שיעור הילדים מתחת לקו העוני הצטמצם מ-36.3% ב-2009 ל-30.8% ב-2013 ונשאר ברמה דומה עד 2020 (אנדבלד ואחרים 2019). זהו שיעור הדומה לזה שקדם לגזרתו של נתניהו כשר אוצר ב-2003. נאמנותם של החרדים כלפיו התחזקה במיוחד בשל התחזקות הברית שלו עם נציגיהם וקריאת התיגר שלו על מערכת המשפט, שרבים מהם רואים בה מבצר של ליברליזם אנטי-דתי.

ההתנגדות לנתניהו האיש מגיעה באופן בלתי פרופורציונלי, ובמידה הולכת וגוברת, מהציבור האשכנזי חילוני. נתונים אמנים על מוצא המוחים אמנם חסרים, אך סקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה מאוגוסט-ספטמבר 2020 מראה כי כ-80% מן המשתתפים בהפגנות המחאה באותה עת היו חילונים ועוד כ-11% הגדירו עצמם "מסורתיים לא דתיים".³ חשוב לומר כאן כי בערעור מעמדה של מערכת המשפט, בהסתה מתמשכת בעלת מאפיינים גזעניים, בחמדנות שאינה יודעת שובע ובטשטוש הגבולות בין ענייני הפרטיים לענייני המדינה, נתניהו סיפק למוחים נגדו סיבות מוצדקות לכעס ולתסכול. אך מדוע דווקא אשכנזים חילונים כועסים יותר? יש לזכור כי מדובר בציבור שחוה ירידה מתמשכת בכוחו הפוליטי ובהון הסמלי שלו (גם אם לא בהכרח בתחום הכלכלי). ברוך קימרינג, יואב פלד, גרשון שפיר ואחרים כבר הצביעו על פירוק ההגמוניה של קבוצה זו מאז 1977, אך בשני העשורים האחרונים התהליך הואץ. הדבר בולט ביותר במערכת המשפט. בשנת 1948 שבעה מתוך שמונה השופטים – גברים בלבד – בבית המשפט העליון היו אשכנזים חילונים; עד 2006 הפער המגדרי נחקק, אך עדיין רוב מוחלט מתוך כלל השופטים, 10 מתוך 14, היו אשכנזים חילונים. בימי נתניהו התחוללה מהפכה דמוגרפית בבית המשפט העליון, והיום רק 5 מ-15 השופטים הם אשכנזים חילונים. השינוי העיקרי הוא כניסתם של שופטים דתיים לזירה. ככלל, חלקם של יוצאי הציונות הדתית בעילית המשפטית של ישראל גדול ממשקלם באוכלוסייה. מגמות דומות של נוכחות דתית מוגברת ניכרות במערכת החינוך הממלכתית, בצבא ובתקשורת. תהליכים אלו אמנם מאיימים על חילונים מכל מוצא, אך אצל החילונים האשכנזים הם נחווים גם כאובדן סטטוס.

מבצע "שומר החומות" והעימותים הבין-אזרחיים האלימים בתוך הקו הירוק תפסו את הציבור היהודי באמצעו של מה שנראה, על פניו, כמאבק איתנים אידיאולוגי. על פי תפיסתם העצמית של המוחים (אשר סדרת הסקרים שהצגתי מאשרת את הטענות על אופייה האתנו-

3 עיבוד של סקר "הקול הישראלי – אוגוסט 2020". קובץ הנתונים באדיבות מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה.

מעמדי), הם עוסקים במאבק על הדמוקרטיה ועל שלטון החוק. אך המחאה נגד נתניהו הסתפקה בגבולות ביקורת מצומצמים ולא קראה תיגר על משטר העליונות היהודית. בשולי המחאה נגד נתניהו אפשר היה לשמוע מחאה נגד הכיבוש, אך הקול הדומיננטי קרא לביצור שלטון החוק והוקעת החמדות של משפחת נתניהו, והתעלם באופן בוטה מקיומן של מערכות חוק נפרדות לפלסטינים וליהודים ומהנישול המתמשך של פלסטינים. סמלי המחאה, כמו שחזור תמונת דגל הדיו ודגמי הצוללות שרמזו לבגידת נתניהו במערכת הביטחון, היו נטועים עמוק באתוס הציוני. אלו היו הסיסמאות ששלטו במחאת בלפור, במחאת הגשרים ובהתבטאויות של מנהיגי המפלגות הציוניות המתנגדות לנתניהו, וזהו גם הרקע לחגיגות השמחה שנערכו בכיכר רבין עם הקמתה של ממשלת בנט-לפיד, אשר מבחינה פוליטית מהותית קשה למצוא הבדלים בין דרכה המוצהרת ובין דרכה של ממשלת נתניהו היוצאת.

באשר ליחס אל הפלסטינים, בשעת משבר מעין זו מסתמנים בין מחנה נתניהו למתנגדיו הבדלים קוסמטיים שעשויים לתעתע, והתגובה להתפרצות האלימות הבין-קהילתית בערים המעורבות סיפקה הזדמנות לכמה ממצגי השווא האלה. בעוד במחנה תומכי נתניהו נשמעו בעיקר גינויים לאלימות הערבית (שר הפנים דרעי השווה אותה לאירועי תרפ"ט ודרש "להחזיר את ההרתעה"), התנועה הקיבוצית יצאה במסר פייסני נרגש "לעצור את האלימות המשתוללת ברחובות". ראשת מפלגת העבודה מרב מיכאלי קראה "לאזרחיות והאזרחים הערבים – וגם ליהודים – לא לתת לקיצוניים לנהל אותנו". ראש מפלגת יש עתיד, יאיר לפיד, כתב: "האלימות לא תנהל את חיינו. פורעי לוד ועכו אינם מייצגים את כל ערביי ישראל, פורעי בת ים ואנשי לה פמיליה, להב"ה וכהנא חי הם חבורת גזענים עלובה שאינה מייצגת את היהודים בישראל".

זהו לכאורה הבדל גדול, שאפשר להסבירו בכך שלעומת מתנגדי נתניהו, הציבור המזרחי בפריפריה מאוים יותר מן הניעות המעמדית של פלסטינים בישראל בשל מיקומו הנמוך ממילא בסולם הריבוד הישראלי (להרחבה ראו את מסתו של מריק שטרן בקובץ מסות זה). אך ההבדל קטן יותר אם שמים לב לכך שכאשר המחנה הליברלי לכאורה מדבר על התנגדות לאלימות, זוהי התנגדות לאלימות פרטית – זו שבהיקפים נרחבים עלולה לזעזע את הסטטוס קוו, את הביטחון האישי ואת זכויות היתר המעמדיות שלהם. המחנה הזה אינו נוהג למחות על אלימות המדינה כלפי אזרחיה ונתניהו הפלסטינים: הוא אינו יוצא נגד המצור על עזה, לא נגד רצח המפגינים על גבול הרצועה, לא נגד זריעת המאחזים הקולוניאליים הקרויים "גרעינים תורניים" בערים המעורבות, לא נגד הרס אום אל-חיראן, לא נגד הגירוש המתמשכים בשטחי C ולא נגד הגירוש בשיח' ג'ראח. התמיכה של המחנה הזה ברעיון המדינה היהודית אינה נתפסת אצלו כאלימות. אך מדינה היא ארגון אלים בהגדרתו. מדינה צריכה אלימות כדי לאכוף את חוקיה ולגבות מיסים. כאשר ייעוד המדינה הוא ייחוד, המדינה משתמשת באלימות שלה כדי לבצר רוב יהודי ולבסס שליטה יהודית במרחב. היא משתמשת באלימות שלה כדי להחליט מי המהגר הרצוי אל שטחה ומי אינו רצוי, ומי זכאי לזכויות יתר תחת ריבונותה. מרבית האוכלוסייה היהודית מאוחדת

בתמיכתה ברעיון המדינה היהודית, באלימות הנדרשת כדי לקיימו, ובשימוש באלימות המדינה כדי לעודד את הפיצול הפלסטיני שמעכב את ההתנגדות לאלימות הזאת. במאי 2021 נדמה לרגע כי המאמץ לפצל את המאבק הפלסטיני למאבקי משנה תלויי הקשר קורס. השילוב של רקטות החמאס, ההתנגשויות בירושלים ובערים המעורבות והצירים החסומים בלב ישראל, ועימו השביתה משני עברי הקו הירוק (שנערכה לראשונה מאז הנכבה), איימו על האפשרות להמשיך ולהזות את פתרון שתי המדינות שאמור לפתור את סבך הסתירות הבלתי אפשריות של הציבור היהודי-ציוני שואף הנאורות. לכך נוסף איום מן העבר השני: אירועי מאי 2021 היו גם חריגים בהיקף האלימות שהפעילו אזרחים יהודים כלפי אזרחים ערבים. דווקא מי שמעוניין לשמר את הלגיטימיות של אלימות המדינה כלפי הילידים נדרש למתוח קו בינה ובין האלימות הפרטית: טשטוש הגבולות בין שני סוגי האלימות עלול לחשוף את טבעה הקולוניאלי של אלימות המדינה, להקשות על השתלבותו של המחנה החילוני האמיד יחסית בקהילה הליברלית הגלובלית ולטשטש את ההבחנה בינו ובין המחנה שמנגד. לכן התנועה הקיבוצית, מרב מיכאלי ויאיר לפיד גינו את האלימות הפרטית, אך בה בעת תמכו באלימות הרצחנית שהמדינה הפעילה נגד הפלסטינים בעזה וביקשו לצמצם את הסוגיה ל"תגובה לרקטות החמאס".

הקיטוב לכאורה בהתייחסות לאלימות הפרטית מסתיר הסכמה רחבה בנוגע לאלימות המדינה. הקיטוב פִּיחַס לנתניהו מסתיר הסכמה על עקרון העליונות היהודית. המתח בהפגנות נגד נתניהו היה ניכר, אך אחדות התגובה של המחנות בעד ונגד נתניהו בימי הלחימה חשפה שוב כי העיקרון המארגן של הפוליטיקה הציונית הוא ביצור זכויות היתר הקולוניאליות של הציבור היהודי. כל שאר המאבקים – המעמדיים, המגדריים, ואפילו סוגיות דת ומדינה – מוכפפים לעיקרון הזה. הסיכוי שאירועי מאי-יוני 2021 יהיו נקודת מפנה אינו טמון בהחלפת הממשלה, כפי שאכן אירע, אלא ביכולתם של הפלסטינים להפוך את אחדות השורה הרגעית שהומחשה בעת השביתה הכללית למהלך פוליטי מתמשך שיאתגר את משטר העליונות היהודית.

המחלקה להיסטוריה, אוניברסיטת פן סטייט

ביבליוגרפיה

אנדבלד, מירי, דניאל גוטליב, אורן הלר ולהב כרדי, 2019. ממדי העוני והפערים החברתיים – דוח שנתי, 2018, המוסד לביטוח לאומי.

Bourdieu, Pierre, 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, trans. Richard Nice, Cambridge: Harvard University Press.